

Беценко Т. П.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

ПОЕТИКАЛЬНА СИСТЕМА ВІРШОВОГО ІДІОСТИЛЮ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. У статті подано спробу узагальнено представити базові індивідуально-авторські складники поетичного мовомислення митця. Виділено основні засоби та прийоми авторської віршової стилесистеми: використання внутрішнього монологу, періодів, порівняльних конструкцій, фольклорних образів та ін. Визначено риси індивідуально-авторської естетики художньої мови Івана Франка.

Ключові слова: поетичний стиль, поетична система, мовний стиль, засоби поезики, стилістичні фігури, повтори, порівняльні структури, фольклорні елементи.

Постановка проблеми. Поетичний доробок Івана Франка – оригінальне, самобутнє явище в історії не тільки української, а й світової культури. Естетика мовомислення, образотворення митця настільки потужна, максимально гуманістична, загальнолюдська, що не підвладна часопросторовим вимірам. Унікальність Франкових рядків – у їх неперевершеній простоті і водночас величності, глобальності, позачасовій актуальності. Кожне нове покоління відкриває для себе його творчість по-новому, осмислюючи відповідно до своєї доби. Таким незглибим є талант поетичної мовотворчості Івана Франка.

Потреба у дослідженні мовостилію Івана Франка на сучасному етапі зумовлена необхідністю глобалізації наукових лінгвістичних студій, спрямованих на різновекторний опис ідіолекту письменника, що становить самобутнє явище національно-культурного континууму, на вивчення специфіки мовнообразного мислення письменника, на пізнання природи його поетичної творчості, естетичного світогляду, реалізованого в мовно-естетичних знаках національної культури, на формування цілісних уявлень про значення мовостилію митця в історії розвитку української філологічної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до спадщини І. Франка невичерпний. І літературознавці, і мовознавці різних часів приділяли увагу мовностильовій парадигмі творчості І Франка (О. Білецький, І. Білодід, М. Білоус, В. Будний, О. Вертій, М. Возняк, І. Галенко, Р. Голод, В. Голяк, О. Горбач, І. Грицютенко, О. Дей, І. Денисюк, С. Єрмоленко, С. Єфремов, Ф. Жилко, І. Ковалик, В. Кожин, Н. Корнієнко, Я.М. Легкий, М. Лесюк, Л. Лисиченко, І. Ліпкевич, В. Матвіїшин, І. Матвіяс, Л. Мацько, Ф. Медведєв, М. Наконечний, І. Огієнко, М. Онишкевич, І. Ощипко, Т. Панько, І. Петличний, С. Пилипчук, С. Пінчук, П. Плющ, Л. Полюга, Ю. Прадід, Є. Регушевський, Н. Романюк, Л. Самойлович, О. Сербенська, В. Сімович, З. Терлак, О. Труш, З. Франко, Л. Худаш, І. Ціхоцький, Ю. Шевельов, М. Якубець, Я. Януш та ін.). Дослідники вивчали лексичний склад його творів (діалекти, запозичення, арготизми, жаргонізми, терміни, синоніми, полісемію, фразеологізми, художні засоби, фольклоризми та ін.), синтаксичну організацію текстів, роль письменника в історії української літературної мови тощо,

акцентували увагу на мовностильовому новаторстві І. Франка. Безпосередньо питання Франкової поезики віршової мови були предметом розгляду Л. Полюги у праці «Слово у поетичному тексті І. Франка» (К., 1977). Вважаємо, що потребує подальшого і різнобічного осмислення проблема індивідуально-авторських засобів поезики у віршовому мовотворенні художника слова. Розбудова франкознавчих лінгвопоетичних (лінгвостилістичних) студій суттєва, адже сприятиме фундаменталізації науково-дослідної мовнокультурної, мовностильової українознавчої парадигми.

Мета нашого дослідження – узагальнено схарактеризувати специфіку поетикальної системи І. Франка; виявити й описати закономірні ознаки його віршового ідіостилію. Основне завдання – окреслити типові для поетичної мовосистеми І. Франка засоби створення образності, живописання, естетики слововираження, що повинно допомогти в пізнанні специфіки стильової манери митця, у з'ясуванні складників його стилесистеми, у виявленні особливостей ідіолекту майстра слова.

Виклад основного матеріалу. Поетикальна стилесистема І. Франка багата, різноманітна, естетично довершена, самобутня й оригінальна. Впізнаваність поетичного стилію митця, неповторність зумовлені низкою фактів. З-поміж них чинне місце посідають лінгвостилістичні компоненти його творчості, які, на нашу думку, ще не описані повно та різноаспектно. Спробуємо докладніше визначити виразові ознаки мовостилію І. Франка.

1. Архітектоніка багатьох поетичних творів І. Франка ґрунтується на основі внутрішнього монологу ліричного героя («Чого являєшся мені у сні», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Не покидай мене, пекучий болю», «Ой, що то в полі за димове?..», «Червона калино, чого в лузі гнешся?..», «Як почуєш вночі край свого вікна...» та ін.). Використання монологізованого мовлення – своєрідний спосіб засвідчення переживань, безпосередня співдія з адресатом мовлення (актуалізація уваги на думках, почуттях, волевиявленнях). Прагнення монологізувати – факт духовної боротьби, необхідності висловити свою позицію у поетичній формі пристрасно, красиво, вражаюче. Здебільшого поетичне мовлення подане від першої особи. Отже, вправність Івана Франка як творця поетичного монологу – філософського, глибокодумного, життєво ціннісного – є показовим фактом його ідіотворчості.

2. Внутрішній монолог у авторській інтерпретації часто постає як питання без відповіді особи, до якої звертається ліричний герой чи автор. Зазвичай спостерігаємо нанизування кількох питальних речень. Відтак віршове мовлення градується («Журавлі», «Ночі безмірні, ночі безсонні», «Тріолег» та ін.). Значну стилістичну та змістову вагу відіграє фігура мови, до якої часто вдається митець і яка є однією з його найулюблени-

ших, – т. зв. **риторичне запитання**. Наприклад, поезія «Жіноче серце!» в архітектонічному плані будується із риторичного звертання та низки градуйованих риторичних запитань: *Жіноче серце! Чи ти лід студений, Чи запашилий, чудовий цвіт весни? Чи світло місяця Огонь страшенний, Що нищить все? Чи ти, як тихі сні Невинності? Чи як той стяг воєнний, Що до побіди кличе? Чи терни, Чи рожі плодиш? Ангел ти надземний Чи демон лютий з некла глибини? Чи б'єш ти? Яка твоя любов? В що віриш? Чим живеш? Чого бажаєш? В чім змінне ти, а в чім постійне?* [8, с. 72].

Із риторичних запитань розпочинаються тексти поезій «Ой, що в полі за димове?», «Весно, що за чудо ти Твориш в мої груди?», «Декадент» та ін.

Так само вагомим конструктивним прийомом монологу в Івана Франка є риторичне звертання: *Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі* [8, с. 16]; *Розвивайся, лозо, борзо* [8, с. 17]; *Мій раю зелений, / Мир-зіллям масний, / Стелися круг мене / В далеку даль!* [8, с. 47].

Отже, риторичні запитання і риторичні звертання – своєрідні прийоми побудови віршового тексту і водночас – художньо-естетичні знаки, стилістично вагомі прикмети поетичного образотворення митця.

3. Одним зі стрижневих поетикальних модусів тексту у віршовій манері Івана Франка є використання **різних типів повторів**. Повторювані елементи різняться за способом розташування (вертикальні та горизонтальні), за способом вираження (звуків, словесні, синтаксичні).

Однаково актуалізованими постають як горизонтально розташовані повторювані одиниці (слова, словосполучення, речення рядки): *Не можу жити, не можу згинуть, Нести не можу, ні покинуть* [8, с. 105]; так і вертикально: *Або згинем по-жебракьки, Або сильними руками Виб'єм дух з них гайдамацький* [8, с. 152].

Майже кожен поетичний твір базується на повторах різного ступеня складності, їх комбінації («Знов час прийде», «Гріє сонечко!», «Місяцю-князю!» та ін.). Здебільшого різновиди повторів поєднуються в тексті (*Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі, Розвійтеся, як тихе зітхання!*). Наприклад, у поезії «Смішний сей світ! Смішний ще поет» [8, с. 74] взаємодіють як горизонтально, так і вертикально повторювані конструкції (*смішний сей світ!* (двічі в різних строфах); *смішний поет*). Перший рядок цієї поезії (з горизонтальним повтором одиниць) є своєрідним заспівом вірша. У кожній наступній строфі митець використав конструктивний елемент першого рядка або висловлення «Смішний сей світ» або «Смішний поет». Як наслідок, повторювані компоненти виступають своєрідними змістовими скріпами тексту, емоційними центрами повідомлення.

Для поетичного мовотворення І Франка характерним є кільцевий повтор, що водночас виступає анафоричним: наприклад, у поезії «Гримить! Благодатна пора наступає». Так само органічно, художньо вмотивовано, інтуїтивно використано митцем полісиндетон (багатосполучниковість) – анафоричний повтор сполучника **і** в останній строфі в поезії «Наймит», аналогічний повтор у вірші «Каменярі» (друга, четверта строфи [8, с. 31–32]).

Послідовно фіксуємо у поетичній системі письменника повтор – суміжний і дистантний (він може бути анафоричним, епіфоричним; звуковим, словесним, синтаксичним; кільцевим; горизонтальним (лінійним) і вертикальним тощо). Так, у поезії «Гріє сонечко!» засвідчений повтор контактний, що водночас постає анафоричним, суміжним: повторюється конструкція

«**Встань, Встань, орачу!**»; водночас цей повтор є дискантним і словесним (у третій строфі вживана конструкція «**Встань, орачу, встань!**» [8, с. 12]). Органічним постає лінійний контактний словесний повтор: «**Ори, ори й співай, ти, велетню!**» [8, с. 29]. Обсяг, комбінації, різновиди повторюваних конструкцій – найрізноманітніші.

Отже, типологія повторюваних структур як поетикальних прийомів у ідіостилістиці Івана Франка – окреме питання, що вимагає докладного вивчення.

4. Можна стверджувати, що Іван Франко – неперевершений майстер творення періодів. Відомо, що періодичні структури – виражальні засоби експресії, градації мовлення (висхідної чи низхідної). Періодичні структури у поетичних текстах письменника слугують творенню емоційно-експресивних словесно-образних малюнків. За допомогою таких структур авторіві вдається тримати читача в напрузі, в емоційному піднесенні. У такий спосіб митець змушує співпереживати, розпалювати свої почуття. Відтак твір постає не сухим і закостенілим, а динамічним, імпульсивним, пристрасним. Митцеві вдається викликати у читача дух неспокою, боротьби, запалу, шквалу емоцій. Наприклад: *Як те залізо з силою дивною, Що друге залізо тягне к собі І магнетизмом звесь, не в супокою Зціпляєсь, але в ненастанній пробі, – А як його безділля вкриє ржею, Під ржею й сила гине, мов у гробі, – Отак і серце, що, грижі стрілою Прошиблене, само з'їдаює в собі* [8, с. 73]; *А в поганії дні, / Болотянії дні, / Як надія пройде / І погасне чуттє, / Як з великих доріг / Любві, бою за всіх/ На вузькі та круті / Ти зійдеш манівці, / Зсушить серце жура, / Сколять ноги терни, – / О, тоді май життя / Вдячно ти спом'яни!* [8, с. 173].

Примітно, що періодичність побудови може збігатися не з однією синтаксичною конструкцією, а з частиною вірша (кількома конструкціями). Відтак періоди у І. Франка – розгорнуті, виділювані на тлі твору («Співакові» та ін.).

Отже, періодичні структури як ознаки книжного мовлення – свідчення вправності віршування митця, показники довершеності і стрункості художнього тексту.

5. Активізація порівняльних структур є конститутивною ознакою творів письменника. Порівняльні конструкції у віршовій мові І. Франка позначені оригінальністю. Чимало Франкових порівняльних структур стали хрестоматійними. Способи творення порівняльних конструкцій – найрізноманітніші (орудний порівняння, використання широкого спектру порівняльних сполучників, різновидів порівняльних речень тощо): *її голос – пшеничний колос* [8, с. 98]; *Трой наймит – наш народ, що поту лє потоки Над нивою чужою* [8, с. 29]; *Широке море, велике море, Що й кінця не видати* [8, с. 98]; *Пурпуром сонечко сходить, Пурпуром криється в морі* [8, с. 112]; *йти за другим сліпо, як у дим* [8, с. 113]; *бо як стануть пастухи вовками* [8, с. 113]; *І тривога, як ніч, залягла у дворі* [8, с. 131]; *Хоч не любить її і холодний, як лід* [8, с. 131]; *А спів той – наче брат, що гонить з серця горе, Змагатись не дає журбі. А спів той – то роса, що в спеці підкріпляє Нанівзіє'ялий цвіт; А спів той – грім страшний, що ще лиш глухо грає, ще здалека гримить* [8, с. 28]; *І вниз ревла лавина дужче грому* [8, с. 71]; *І спів той виглядав на жарт не раз* [8, с. 71]; *А правду й волю, як звіра, женуть* [8, с. 71]; *Яке ж то тихеньке ридання В повітрі, мов тужне зітхання, Тремтить* [8, с. 97]; *мов велетень той давній* [8, с. 29]; *Стопче байдужість, як худоба, що людськість, мов красна весна, обновить* [8, с. 12]; *Вчора тлів, мов Лазар, я* [8, с. 17]; *Вертієсь, мов вуж, коли на хвіст хто стане*

[8, с. 153]; *неначе правдою самою, Так в добрі і нещасні дні Я величався все тобою!* [8, с. 43].

Порівняльні структури (непоширені й ускладнені) часто виступають прийомом побудови віршової оповіді: *Твої очі, як те море Супокійне, світляне: серця мого давнє горе, Мов пилінка, в них тоне. Твої очі, мов криниця Чиста на перловім дні, А надія, мов зірниця, З них проблискує мені* [8, с. 94]; *Мов той Іксікон, вплетений У колесо-катушу, Так рік за роком мучуся я, І біль мою жре душу* [8, с. 101].

Характерним для ідіостилію митця є непряме порівняння-прикладка, що засвідчене у складі звертання: *Пісне, моя ти підстрелена пташко* [8, с. 106]; *Так, ти богиця! Мати, райська роже* [8, с. 74]; *Земле, моя всеплодюча мати* [8, с. 13]; *Музо, мученице бідна* [8, с. 50].

Отже, порівняння як ознака художнього стилю – природний складник поетичної системи Івана Франка.

5. Істотна риса ідіостилію письменника – плідне використання потенціалу фольклорно-пісенної традиційності. Спостережено, що митець вдається до прийомів народнопоетичного текстотворення, а саме: трансформації фольклорного слова-образу, прийому трикратності, використання фігур паралелізму тощо.

Трансформація фольклорного слова-образу. На цю особливість Франкового ідіолекту звернули увагу О. Дей, С. Єрмоленко, І. Ціхоцький.

Часто поетичні тексти будуються на основі активізації фольклорно-пісенних елементів. *Навіть гнів твій, дівчино-зірничко, Не лякав мене ані ні крихітки* [8, с. 94]; *Тебе, моя зоре, воно спогадало* [8, с. 97]; *Я не кляв тебе, о зоре* [8, с. 95]; *Являйся, зіронько, мені* [8, с. 102]; *О моя ясна, блискуча зірничко, Де ти живеш?* [8, с. 23] (образ зорі – образ коханої дівчини); *Місяцю-князю Нічкою темною Тихо пливеш ти* [8, с. 23] (образ місяця – нареченого); *Мамо, голубко!* [8, с. 33] (образ-символ голубки – уособлення жінки-матері); *Орел могутий на вершину сніжному* [8, с. 71] (образ орла – символ сильного, дужого чоловіка); *Червона калино, чого в лузі гнешся?* [8, с. 12] (образ калини – символ батьківщини, України, рідної сторони).

Фольклорні джерела у поетизації природи помічаємо у творенні образів сонця («Гріє сонечко!»), ріки («Вже сонечко знов на лугах»), вітру («Гримить!»), а також дуба, моря, гаю та ін.

Автор майстерно використовує **фольклорний прийом трикратності** (поезії «Чого являєшся мені у сні» (двічі повторюється конструкція «Чого являєшся мені у сні» й один раз – у третій строфі, «Тричі мені являлася любов»).

Органічно вписаним у структуру авторського тексту є також фольклорний прийом заперечення [8, с. 100].

Народнопоетичне походження має **фігура паралелізму**, до якої часто вдається І. Франко. Згідно з принципом паралельності побудована поезія «Сідоглавому» [8, с. 88].

6. З-поміж **фігур мови** найвиразнішими у поетичній творчості митця постають анафори, антитези, градація, еліпсис та ін.

Градаційність мовностильового малюнка поетичного тексту. Емоційна насага, запал, піднесення виникає завдяки наростанню чи спаду почуттів, що матеріалізуються за рахунок ампліфікованих одиниць – нагромадження однорідних елементів мови: *Не забудь, не забудь / Юних днів, днів весни, – / Путь життя, темну путь / Проясняють вони* [8, с. 173]; *Юних днів, днів весни / Не забудь, не забудь!* [8, с. 173]. Градація, зокрема висхідна градаційність поетичного тексту, часто зумовлена низуванням окличних речень: *Ні, годі! Не буду гасити! Най бу-*

хає грішний огонь! І серце най рветься, та вільно най летиться Бурлива хвиля пісень! [8, с. 93]. На основі окличних і питальних речень побудовані поезії «Поет мовить», «Ой, що в полі за димове?» [8, с. 16].

Заперечення й антитеза. Для ідіолекту митця характерне переплетення заперечних конструкцій, на основі яких виникають антитези. На запереченні (за допомогою часток **не, ні, ані**) й антитезах будується поетичний твір «Гімн» (кожна строфа вірша) та ін. Прийом заперечення формує поетичну логіку вірша «Не винен я тому, що сумно співаю» [8, с. 21].

Усі можливі стилістичні фігури, засвідчені в ідіостилі митця, вивершені ним досконало і пластично.

7. **Висновковість поетичного мовомислення митця** (поєднується з виговковістю та запереченням). Спостерегаємо, що І. Франко тяжіє до того, щоб повсякчас підвести висновок (наприклад, у вірші «Гімн» та ін. [8, с. 10]).

Висновковість може підкріплюватися питальною й окличною інтонацією, наказовістю (поезії «Гріє сонечко», «Осінній вітре, що могучим стоном» [8, с. 19]). Висновковість пов'язується з афористичністю та символічністю висловлення, прагненням автора узагальнити думку, максимально згущено та ємнісно оформити її. Наприклад: *Ні, хто не любить всіх братів, Як сонце боже, всіх зарівно, Той щиро полюбить не вмів Тебе, кохана Україно!* [8, с. 40].

Розглянуте аж ніяк не вичерпує усіх граней лінгвостилію письменника. Ідіолект Івана Франка – не вимірюваний і не об'ємний. Повністю описати стилеманеру художника – очевидно, не підвладно.

Висновки. Отже, поетична мова І Франка – проста і зрозуміла, проте глибока за змістом викладу, філософськи означена, афористична, багатозначна, семантично багатоплановна й об'ємно-цілісна. Це не спрощені тексти, а такі, що вимагають вдумливого прочитання і неодноразового переосмислення.

Художньо-образна організація Франкових поезій тим складна, що вона різновекторна, універсальна і водночас багатопланова (різноплощинна), асоціативно ускладнена. Один і той же компонент поетичного тексту виступає складником різних тропів, стилістичних чи синтаксичних фігур, явищ мови взагалі. Науковий, зокрема лінгвостилістичний аналіз доробку митця, – цінний і необхідний із погляду вивчення механізмів національного образотворення, закономірностей поетичної творчості.

Література:

1. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / ред. М.І. Голянич; Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 391 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура). Київ: Довіра, 1999. 431 с.
4. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. К.: Либідь, 2001. 224 с.
5. Кононенко В.И. Грамматическая стилистика русского языка. К.: Рад. школа, 1981. 240 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007.
7. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 607 с.
8. Франко І. Вічний революціонер: Вірші та поеми / упоряд., передм. та прим. В.В. Яременка. К.: Веселка, 1986. 310 с.

Беценко Т. П. Поэтикальная система стихотворного идиостиля Ивана Франко

Аннотация. В статье представлено попытку обобщенно рассмотреть базовые индивидуально-авторские составляющие поэтического языкового мышления художника слова. Выделены основные средства и приемы авторской стихотворной стилесистемы: использование внутреннего монолога, периодов, сравнительных конструкций, фольклорных образов и др. Определены черты индивидуально-авторской эстетики художественного языка Ивана Франко.

Ключевые слова: поэтический стиль, поэтическая система, языковой стиль, средства поэтики, стилистические фигуры, повторы, сравнительные структуры, фольклорные элементы.

Betsenko T. The potential system of the current idiostil of Ivan Franko

Summary. The article presents an attempt to collectively consider the basic components of the individual author of the poetic language of the artist thinking words. The basic tools and techniques of the author's poetic stile system: the use of interior monologue, the activation periods of comparative constructions, folk images and other features are defined individually-author's aesthetics artistic language of Ivan Franko.

Key words: poetic style, poetic system, language style, poetic means, stylistic figures, repetitions, comparative structure, folklore elements.